

Drones en de Just War-traditie
een morele rechtvaardiging voor de inzet van drones (?)

Faculteit Geesteswetenschappen,
Departement Filosofie en Religiewetenschap,
Afdeling Filosofie – Ethiek

Bachelorscriptie Wijsbegeerte – 8.720 woorden

3 juli 2013

De heer J.L.A. Helmer – 3534537

Begeleider: de heer dr. J.P.M. Philips

Tweede beoordelaar: de heer prof. dr. P.M.L. Steenbakkers

I. Doden met drones: wat is het probleem?

Onder het beleid van president Obama is het gebruik van drones steeds meer toegenomen. Waar onder zijn voorganger nog het aantal dronesaanvallen op 52 werd geschat, is dat aantal onder zijn regering toegenomen naar een schatting van 316.¹ Deze cijfers zijn een benadering omdat de regering van Obama zelf noch diens Central Intelligence Agency (CIA) de gegevens over aanvallen openbaar maakt. Drones worden niet alleen ingezet tijdens een oorlog zoals in Afghanistan en Irak, maar ook buiten oorlog om, zoals in Jemen, Somalië en Pakistan. Deze laatste operaties geschieden onder de vlag van de CIA en dienen ertoe beweerdelijke terroristen en anderen die als gevaarlijk zijn bestempeld, te doden dan wel gevangen te nemen. Dit laatste is overigens niet aan de orde want de drones zijn helemaal er niet op toegerust om personen gevangen te nemen, zeker niet wanneer je bedenkt dat de drones vaak worden ingezet in gebieden waar geen militair actief is. Ter uitvoering van deze zogeheten *drones-based killing programs* worden lijsten samengesteld aan de hand van geheime criteria.² Op basis van die lijsten zijn alleen al in Pakistan in 368 dronesaanvallen tussen de 2.541 en 3.533 mensen gedood, waarvan tussen de 411 en 884 burgers, 168 en 197 kinderen. Voorts zijn tussen de 1.173 en 1.472 mensen gewond geraakt bij deze aanvallen.³ De in 2011 door Alston geopperde verwachting dat het aantal dronesaanvallen alleen maar zou toenemen, is bewaarheid geworden. De redenen die hij daarvoor geeft zijn ook plausibel. Hij stelt namelijk dat het aantal aanvallen alleen maar zal toenemen vanwege de waargenomen effectiviteit van het doden met behulp van drones, de relatief lage kosten, een verminderde zin in traditionele oorlogsvoering, de lage risico's voor eigen militairen en de snelle vooruitgang in de technologie.⁴ Een inzet van drones lijkt – om het in economische termen uit te drukken – heel efficiënt en effectief te zijn.

Omdat deze aanvallen niet tijdens een oorlog worden uitgevoerd, zich niet richten tegen een andere staat maar tegen individuen en groeperingen die zich in die andere staat bevinden, alsmede omdat er veelal geen sprake is van direct (!) herleidbare daad van agressie waartegen zelfverdediging gerechtvaardigd wordt geacht,⁵ is het de vraag welk normatief kader de inzet van drones beheerst. Verschillende auteurs gaan er vanuit dat de principes van de Just War-traditie van toepassing zijn. Deze traditie houdt in dat wil een oorlog moreel gerechtvaardigd zijn, het beginnen en het

1 The Bureau of Investigative Journalism, "Covert Drone War," <http://www.thebureauinvestigates.com> (*drone*) (geraadpleegd op 30 april 2013).

2 Jo Becker and Scott Shane, "Secret 'Kill List' Proves a Test of Obama's Principles and Will," *The New York Times*, <http://www.nytimes.com> (*kill list*), (geraadpleegd 30 april 2013).

3 The Bureau of Investigative Journalism, "Covert Drone War," <http://www.thebureauinvestigates.com> (*drone*) (geraadpleegd op 30 april 2013).

4 Philip Alston, "The CIA and Targeted Killings Beyond Borders," *Public Law & legal Theory Research Paper Series*, (New York: New York University School of Law, 2011), 3, <https://www.law.upenn.edu/institutes/cerl/conferences/targetedkilling/papers/AlstonCIABeyondBorders.pdf> (geraadpleegd 28 april 2013).

5 Aan dit specifiek punt besteed ik later in dit *paper* aandacht.

beëindigen daarvan alsmede de oorlogsvoering zelf, aan (sets van) consequentialistische en deontologische principes (zoals just cause, proportionaliteit, last resort, compensatie) moet voldoen. Het is echter nog maar de vraag of deze traditie op de inzet van drones van toepassing is. Enerzijds gaat het bij de inzet van drones namelijk niet om oorlogsvoering in de klassieke zin van het woord, maar wordt geweld juist toegepast buiten het kader van oorlogsvoering om. Bovendien is het geweld van drones beperkter qua bereik en zijn haar gevolgen beperkter dan oorlogsgeweld. Anderzijds worden drones over de landsgrenzen heen ingezet, lijkt hun inzet wel op oorlogsgeweld en wordt het geweld nog steeds door de staat toegepast. Dit zijn dan weer argumenten die voor een toepassing van de Just War-traditie op de inzet van drones spreken. Het *lijkt* er dan op dat het met name na de Tweede Wereldoorlog verder ontwikkelde normatieve kader van de Just War-traditie, juist niet (zonder meer) van toepassing is op de inzet van drones. Deze technologische ontwikkeling van geweldsmogelijkheden voor de staat, noopt tot een (nadere) reflectie over vraag of en zo ja welke principes van de Just War-traditie al dan niet de inzet van drones buiten een staat van oorlog om, kunnen rechtvaardigen. Dit leidt tot de volgende vraagstellingen voor dit paper:

(i) welk normatief kader is van toepassing op de inzet van drones om een terrorist buiten het kader van een oorlog te doden?

(ii) geeft dit kader een morele rechtvaardiging voor die inzet van drones?

II. Plan van aanpak

Ter beantwoording van die vragen zal ik allereerst verduidelijken wat ik onder de Just War-traditie begrijp en over welke casuspositie ik in dit paper schrijf. Bij deze bespreking komt het belang van het voorhanden hebben van een normatief kader aan bod. Nadat ik heb gesignaleerd dat de voorstanders van de Just War-traditie nog het nodige uit te leggen hebben willen zij een morele rechtvaardiging voor de inzet van drones kunnen bieden, bekijk ik vervolgens of de verschillende principes van de Just War-traditie – al dan niet in gewijzigde zin – op de inzet van drones toegepast kunnen worden. Daarmee kies ik dus voor een pragmatische benadering in mijn speurtocht naar een normatief kader voor de inzet van drones. Ik kies voor deze benadering vanuit mijn intuïtie dat de Just War-traditie op drones van toepassing kan zijn. Aan de hand van mijn onderzoek zal ik laten zien dat een redelijk aantal van de Just War-principes al dan niet in gewijzigde zin, op drones toegepast kunnen worden. De principes van jus post bellum lijken zich echter niet te lenen voor een toepassing op drones. Deze principes bespreek ik daarom niet (meer) afzonderlijk. Wel benoem ik twee jus post bellum-principes die van belang zijn voor de morele evaluatie van de inzet van drones. Vervolgens zal ik nog – kort – naar twee alternatieven kijken, te weten het consequentialisme en het (deontologisch) pacifisme, om te beoordelen of het niet zinvol(ler) is om

één van deze alternatieven toe te passen op de inzet van drones. Daarna kom ik tot een beantwoording van de vraagstelling en een besluit.

III. Just War-traditie – het belang van een normatief kader

Onder de Just War Theory begrijp ik een lange en voortdurende traditie van denken over de rechtvaardigheid van oorlog. Een traditie die geïnspireerd is door Grieks-Romeinse (Aristoteles, Cicero), christelijke (Augustinus, Grotius) en seculiere denkers (Walzer, Luban) en die in wezen de vraag probeert te beantwoorden wanneer oorlog(sgeweld) moreel toelaatbaar is. Wanneer mag een staat een oorlog verklaren aan een andere staat? Welke middelen mag die staat tijdens een oorlog inzetten en op welke wijze behoort een staat een oorlog te beëindigen? Deze drie hoofdvragen worden elk afzonderlijk beantwoord aan de hand van een set van principes, namelijk *jus ad bellum*, *jus in bello*, respectievelijk *jus post bellum*. Later in dit paper zal ik deze principes en hun betekenis bespreken.

De Just War Theory is geen “*specified intellectual construction*,”⁶ maar bestaat uit een brede traditie over het denken over de morele rechtvaardiging van oorlog. Deze traditie kenmerkt zich door haar *common sense*-benadering⁷ waarin zij de voorwaarden schetst waaraan moet worden voldaan indien het noodzakelijk is om door middel van oorlog(sgeweld) een duurzame vrede te bereiken. Deze voorwaarden (verder: principes) van de Just War Theory zijn niet nauw omljnd en staan (daarmee) open voor velerlei interpretaties. Bovendien heeft geen van deze principes, met uitzondering van *just cause* wellicht, absolute voorrang boven andere principes. Vanwege deze interpretatieve ruimte is het in zekere zin ook beter om te spreken over de Just War-traditie. Na de Tweede Wereldoorlog is met het boek van Walzer⁸ de Just War-traditie nadrukkelijker op de kaart gezet. Verschillende principes hebben hun vertaling gevonden in allerlei juridische documenten zoals het Handvest van de Verenigde Naties en de Geneefse Rode Kruis-verdragen. Als gevolg van die nadrukkelijker aandacht is deze traditie het morele en juridische discours over oorlogsvoering gaan domineren. De geopperde rechtvaardigingen voor de beide oorlogen in Irak, de Kosovo-oorlog, het recente militaire ingrijpen in Libië en de oorlog in Afghanistan zijn voornamelijk in het perspectief van deze traditie geplaatst. Dit toont het belang van deze traditie voor het hedendaagse denken over oorlog aan.

6 Jonathan Coady, “War and Terrorism,” in *A Companion to Applied Ethics*, ed. R.G. Frey and Christopher Heath Wellman, (Malden: Blackwell Publishing, 2003), 255.

7 Jonathan Coady, “War and Terrorism,” 255.

8 Michael Walzer, *Rechtvaardige en onrechtvaardige oorlogen: een ethische beschouwing met historische illustraties*, vert. Henk Schreuder, Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Atlas, 2006).

Met deze zeer algemene kenschets van de Just War-traditie wil ik nu de casuspositie beschrijven die als leidraad zal dienen voor dit paper. Wanneer ik spreek over de ‘inzet van drones’ dan bedoel ik daarmee (i) het intentioneel toebrengen van schade aan mensen (geweld),⁹ (ii) door middel van een onbemand, gewapend vliegtuig dat van op een afstand door een menselijk wezen wordt bestuurd (drone), (iii) namens een statelijke actor A en (iv) tegen een non-statelijke actor C (de terrorist en/of diens groepering), (v) in een ander land B, (vi) waarbij sprake is van een direct dreigend gevaar voor staat A, waarbij (vii) de toepassing van dat geweld een daad van agressie¹⁰ kan opleveren jegens B dan wel diens burgers, en (viii) zonder dat het direct dreigend gevaar aan land B toegerekend kan worden.¹¹ Deze casuspositie impliceert door mij gemaakte keuzes die daarmee tevens het bereik van mijn paper beperken. Het is van belang dit goed in de gaten houden. Ik zal mijn keuzes hier en voor zover nodig verduidelijken.

Allereerst is het duidelijk dat ik het intentioneel toepassen van schade op het oog heb. Het gaat dus niet om schade die niet-intentioneel of die willekeurig wordt toegepast. Ten tweede beperk ik me tot drones die worden ingezet om één of meerdere mensen te doden en/of te verwonden. Ik bespreek dus niet de inzet van drones die worden ingezet voor andere doeleinden zoals spionage, het verwerven van informatie en/of het toezicht op en de handhaving van regels en regelgeving. Ten derde beperk ik me tot de inzet van drones waarbij sprake is van een direct dreigend gevaar voor een staat. Deze beperking heb ik opgenomen omdat deze aansluit bij de actualiteit van de dag. De Verenigde Staten van Amerika (VS) hebben namelijk in hun zogeheten *White Paper* dit criterium opgenomen.¹² Ten slotte heb ik het belang van een normatief kader tot uitdrukking willen brengen door in de casuspositie op te nemen dat de inzet van drones een daad van agressie jegens een andere staat (B) kan inhouden zonder dat het direct dreigend gevaar waartegen staat A opkomt, aan staat B toegerekend kan worden. Daarmee kan de inzet van drones dus een opmaat zijn tot oorlog omdat met de inzet van drones in beginsel de territoriale integriteit en politieke soevereiniteit van een land wordt geschonden.¹³ Ik vermeld hier bewust de zinsnede ‘in beginsel’ omdat de inzet van drones vaak gepaard gaat met – verholde – toestemming van het land waar de drones hun aanval uitvoeren. In zoverre kan dan betwijfeld worden of sprake is van een daad van agressie. Zo werd met de *Cabels* van *WikiLeaks* bekend gemaakt dat de top van de militaire macht in Pakistan niet alleen

9 D. Boeykens “Zinloos Geweld” in *Filosoferen over geweld*, red. K. Boey, (Leusden: Acco, 2000), 32.

10 De terminologie ‘daad van agressie’ is ontleend aan Walzer: Walzer, *Rechtvaardige en onrechtvaardige oorlogen: een ethische beschouwing met historische illustraties*, 110-112

11 Dit laatste vereiste is om duidelijk te maken dat B en C van elkaar gescheiden dienen te worden voor de beoordeling van het hier voorliggende vraagstuk.

12 NBC, “Department of Justice White Paper: Lawfulness of a Lethal Operation Directed Against a U.S. Citizen Who is A Senior Operational Leader of Al-Qa’ida or An Associated Force,” NBC, http://msnbcmedia.msn.com/i/msnbc/sections/news/020413_DOJ_White_Paper.pdf (geraadpleegd op 1 mei 2013).

13 Walzer, *Rechtvaardige en onrechtvaardige oorlogen: een ethische beschouwing met historische illustraties*, 97.

impliciet met het gebruik van drones instemde, maar zelfs aan de VS vroeg om het aantal aanvallen op te voeren.¹⁴ Niettemin kan de inzet van drones nog steeds als een daad van agressie beoordeeld worden indien daardoor mensenrechten worden ondermijnd terwijl de handeling niet plaatsvindt ter verdediging van basale, sociale mensenrechten.¹⁵ Ik kom hier bij de bespreking van het principe van just cause nog op terug.

IV. Just War-traditie en drones: een gegeven?

In ieder geval wordt met het voorgaande duidelijk dat er een evident belang is om een normatief kader te hebben aan de hand waarvan beoordeeld kan worden of de inzet van drones gerechtvaardigd is. De meest voor de hand liggende optie is om te kijken naar de Just War-traditie. Zijn er argumenten naar voren te brengen op grond waarvan de Just War-traditie wel of niet van toepassing kan worden verklaard op de inzet van drones? Laat ik daar eens naar kijken. Allereerst een aantal argumenten pro: (i) net als bij oorlog is bij de inzet van drones sprake van het toepassen van geweld door een staat, (ii) de toepassing van dat geweld is intentioneel, (iii) door dat geweld wordt schade aan burgers en voorwerpen van een ander land berokkend, (iv) het geweld vindt plaats binnen een internationaal domein; het overschrijdt de landsgrenzen en (v) drones worden ook tijdens oorlog ingezet en kunnen zodoende als een oorlogsinstrument worden beschouwd. Zoals vermeld zijn er ook argumenten contra het toepassen van de Just War-traditie op drones te bedenken. Deze zijn: (i) oorlogsgeweld is van een andere orde dan geweld buiten oorlog om; er is namelijk geen sprake van (geweld tijdens) een actueel, intentioneel en grootschalig gewapend conflict tussen politieke gemeenschappen,¹⁶ (ii) het geweld van drones is beperkter qua bereik, (iii) het geweld is incidenteel van aard, (iv) de gevolgen van de inzet van drones zijn beperkter, (v) de inzet van drones is niet gericht op het bereiken van een duurzame vrede tussen landen en (vi) er is geen aandacht voor de wijze waarop het geweld beëindigd wordt en de daaruit voortvloeiende gevolgen.

Uit deze opsomming van argumenten blijkt dat er stevige kritiek te uiten is tegen het toepassen van de Just War-traditie op de inzet van drones. Deze kritiek noopt voorstanders van deze traditie er allereerst toe om uit te leggen op grond waarvan zij 'hun' traditie van toepassing achten op de inzet van drones. Ten tweede zullen zij moeten verduidelijken of alle sets van principes (jus ad bellum, jus in bello en jus post bellum) op drones van toepassing zijn dan wel welke sets c.q. principes zij

14 Chris Allbritton, "Pakistan Army Chief sought more Drone Coverage in '08: Wikileaks," *Reuters*, www.reuters.com/pakistan/wikileaks, (geraadpleegd op 29 april 2013).

15 David Luban, "Just War and Human Rights," *Philosophy & Public Affairs* 2 (1980), 174-175.

16 Brian Orend, *War and International Justice: A Kantian Perspective*, (Waterloo, Ontario, Canada: Wilfrid Laurier University Press, 2000), 7.

wel of niet van overeenkomstige toepassing achten. Tot slot zullen de voorstanders duidelijk moeten maken of de principes naar hun inhoud onverkort op de inzet van drones kunnen worden toegepast. Die verlangde duidelijkheid is er tot op heden niet. In de beperkte literatuur over dit onderwerp zijn met name Walzer en Luban te vermelden. Als je kijkt naar datgene wat beide auteurs over dit onderwerp betogen dan kun je opmerken dat Walzer geen enkele legitimatie geeft voor een toepassing van zijn theorie op dit type van geweld. Luban daarentegen – die wel expliciet schrijft over drones – wel. Hij merkt op dat dat tussen *targeted killing* (door drones) enerzijds en het doden tijdens oorlog anderzijds, geen principieel verschil aanwezig is.¹⁷ Voor dat standpunt leunt hij echter wel sterk op zijn definitie van *targeted killing*. Daaronder begrijpt hij immers een act van zelfverdediging door een staat en tegen een reële dreiging van een *deadly enemy*, waarbij het gebruik van geweld voldoet aan de algemene vereisten van proportionaliteit en noodzakelijkheid.¹⁸ Uit deze omschrijving blijkt dat hij al principes van de Just War-traditie in zijn definitie heeft verwerkt waardoor hij in wezen geen legitimatie geeft voor het toepassen van Just War-traditie op de inzet van drones.

Beide auteurs achten vervolgens de set principes van *jus ad bellum* en *jus in bello* van toepassing, doch niet de principes van *just post bellum*. Daarover zijn ze duidelijk. Waarom zij tot dat oordeel komen, is echter niet duidelijk. Evenmin is duidelijk of zij de sets *jus ad bellum* en *jus in bello* in hun geheel van toepassing achten op de inzet van drones. Beide auteurs lijken dit te impliceren, maar (bijvoorbeeld) Luban benadrukt toch vooral de toepassing van de principes van *just cause*, noodzakelijkheid, onderscheid en proportionaliteit (in algemene zin). Bovendien verduidelijken beide auteurs niet de precieze betekenis van de door hen geselecteerde principes, waardoor het onduidelijk is of deze principes al dan niet in ongewijzigde vorm van toepassing zijn op de inzet van drones. Alleen bij Walzer is bij het principe van *just cause* duidelijk een inhoudelijke wijziging zichtbaar. Waar hij het opleggen van een democratie aan een andere staat wel ziet als een *just cause* voor het voeren van oorlog, is dat niet het geval bij het toepassen van geweld buiten oorlog om. Walzer geeft aan dat in dit laatste geval niet-gewelddadige alternatieven voorhanden zijn en dat deze benut moeten worden.¹⁹

Kortom, de voorstanders hebben nog wel wat uit te leggen voor hun stelling dat de Just War-traditie van toepassing is op drones. Vooralsnog zijn daar geen overtuigende argumenten voor aangedragen, althans zijn die argumenten onvoldoende voor het voetlicht gebracht. In het hiernavolgende wil ik

17 David Luban, “What would Augustine do? The President, Drones, and Just War Theory,” in *Boston Review*, <http://www.bostonreview.net>, (Luban, *drones, Just War*), (geraadpleegd 23 mei 2013).

18 Luban, “What would Augustine do?”

19 Michael Walzer, “Regime Change and Just War,” *Dissent* 3 (2006), 103-108.

het probleem dat de Just War-traditie niet van toepassing lijkt te zijn op de inzet van drones, pragmatisch benaderen. Aan de hand van een bespreking van de (sets van principes van de) Just War-traditie wil ik onderzoeken of de inzet van drones al dan niet vanuit die traditie verklaard kan worden. Deze aanpak is dus pragmatisch en juist niet principieel van aard. Hiermee beoog ik te onderzoeken of de voorstanders van de inzet van drones al dan niet een punt hebben om de principes van de Just War-traditie ook op drones van toepassing te verklaren. Mijn onderzoek leidt tot een lijst van principes aan de hand waarvan de inzet van drones beoordeeld kan worden. Aansluitend zal ik bekijken of er niet alternatieve theorieën zinvol(ler) zijn om geweld buiten staat van oorlog om, te rechtvaardigen.

V. Drones en justum bellum: (welke) principes van toepassing?

Het justum bellum van de Just War-traditie kan in drie sets van criteria worden verdeeld, te weten jus ad bellum, jus in bello en jus post bellum. Deze drie sets hebben elk hun principes die ik nu zal opsommen:²⁰

Justum bellum

Jus ad bellum	Jus in bello	Jus post bellum
just cause	proportionaliteit	proportionaliteit en publiekelijkheid
juiste intentie	onderscheid	onderscheid
bevoegde autoriteit	legaliteit	herwinnen van rechten
last resort	geen middelen mala se	compensatie
waarschijnlijkheid van succes	geen represailles	rehabilitatie
proportionaliteit	respect voor mensenrechten van de eigen staat	straffen van oorlogsmisdadigers en verantwoordelijken
	welwillendheid t.o.v. gevangenen	

Omdat deze principes in een traditie van Just War zijn ontstaan, hebben zij niet één eenduidige definitie. De invulling van de principes verschilt per auteur en daarmee heeft elk principe haar eigen bereik. Bovendien achten niet alle auteurs uit deze traditie al deze principes van toepassing op hun set(s) van Just War Theory. Wel vinden zij dat aan hun (selectie van) Just War-principes moet zijn voldaan, wil oorlog moreel gerechtvaardigd zijn. Bij de bespreking van bovenstaande principes zal ik een op basis van de literatuur ingegeven (eigen) betekenis geven aan elk van deze principes. Die

²⁰ Deze opsomming is ontleend aan de opsomming van Orend: Brian Orend, "War," in *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2008 Edition), ed. Edward N. Zalta. <http://plato.stanford.edu/archives/fall2008/entries/war/> (geraadpleegd, 15 mei 2013).

betekenis komt bij elk te bespreken principe aan bod. Het is van belang dit goed voor de geest te houden.

V.i. Jus ad bellum

V.i.a .Just cause bij een daad van agressie?

Wil tot het toepassen van oorlogshandelingen besloten worden dan moet er sprake zijn van een reden die de voorgenomen oorlogshandelingen rechtvaardigt: een just cause.²¹ Zonder een just cause is een oorlog namelijk nimmer gerechtvaardigd.²² Dit principe staat centraal in de Just War-traditie en is daarom zeer belangrijk voor de beoordeling van de vraag of oorlogshandelingen moreel toelaatbaar zijn. De vraag is of voor het toepassen van geweld door middel van drones ook een just cause is vereist en zo ja, wat die just cause dan precies inhoudt? Ik verdeel deze vraag in twee subvragen.

De eerste vraag luidt of voor het toepassen van geweld door middel van drones ook een just cause is vereist. Volgens mij behoeft het geen betoog dat niet alleen oorlogsgeweld, maar alle typen van geweld niet willekeurig toegepast mogen worden. Met uitzondering van realisten – die ik hier verder buiten beschouwing laat – zal je met geweld steeds een ethisch legitiem doel moeten nastreven.²³ Ook voor de inzet van drones heeft dus te gelden dat een just cause aanwezig moet zijn.

De tweede vraag luidt wat dan een just cause voor de inzet van drones is? Om die vraag te beantwoorden is het goed terug te grijpen naar de door mij geformuleerde casuspositie. Ik sprak over de inzet van drones bij ‘een direct dreigend gevaar voor staat A’. Deze zinsnede houdt in dat in mijn casuspositie geen sprake is van fysieke dwang waartegen staat A moet optreden. Er is alleen sprake van een direct dreigend gevaar voor staat A. De vraag is dan of het afwenden van een dergelijk gevaar een just cause voor de inzet van drones is. Ik vind van wel en voor mijn opvatting vind ik steun bij Walzer. Walzer merkt namelijk op dat staten voor het uitoefenen van een daad van zelfverdediging, niet hoeven te wachten totdat een aanval jegens hen wordt uitgevoerd. Immers, die aanval kan dusdanig ernstige gevolgen hebben dat elke verdediging na de daad van agressie illusoir is geworden; denk bijvoorbeeld aan de atoombom op Hiroshima en Nagasaki. Voor een daad van zelfverdediging acht Walzer het voldoende dat er sprake is van een ‘voldoende dreiging’ van een daad van agressie. Hieronder begrijpt hij dreigingen inhoudende een “*manifest intent to injure, a*

21 Ik duid dit principe in algemene termen omdat de precieze inhoud per auteur kan verschillen. Op de precieze betekenis die ik hanteer, kom ik in deze paragraaf nog terug.

22 Mark Rigstad, “Jus ad Bellum After 9/11: A state of the Art Report,” in *The IPT Beacon* 3 (2007), 5.

23 Zie bijvoorbeeld bij Walzer: Michael Walzer, *Rechtvaardige en onrechtvaardige oorlogen: een ethische beschouwing met historische illustraties*, 112.

degree of active preparation that makes that intent a positive danger, and a general situation in which waiting, or doing nothing greatly magnifies the risk".²⁴ Ik zie niet in waarom bij de inzet van drones niet hetzelfde vereiste kan worden gesteld. Het toepassen van geweld wordt daarmee namelijk beperkt tot handelingen van zelfverdediging tegen (een voldoende dreiging van) een daad van agressie. Ik zie namelijk geen (moreel) relevant verschil indien de dreiging niet afkomstig is van een andere staat, doch wel van een individu of een groep van individuen die met een daad van agressie dreigen. Immers, in beide gevallen heeft de toepassing van geweld het weren van een directe dreigend gevaar tot doel. Dit laatste is wat mij betreft een ethisch legitiem doel voor het toepassen van geweld. Het voorgaande betekent overigens niet dat het optreden tegen een voldoende dreiging steeds geoorloofd is. De dreiging moet wel voldoende reëel zijn en niet slechts gebaseerd op angst of wantrouwen jegens het individu of de groepering. Bovendien zal aantoonbaar moeten zijn dat het individu of de groepering daadwerkelijk geweld wil toepassen jegens de staat. De enkele mogelijkheid een daad van agressie uit te voeren is onvoldoende.

Maar dient geen rekening gehouden te worden met de casuspositie? Die houdt namelijk in dat het ingrijpen uit zelfverdediging een daad van agressie kan opleveren tegen de staat waar diegenen die de dreiging gestalte geven, verblijven. Zo'n daad van agressie waar de territoriale integriteit en politieke soevereiniteit van een land wordt geschonden, kan op zichzelf beschouwd een reden zijn om tot oorlog te besluiten. Op zijn minst kan je stellen dat zo'n handeling relevant is voor de beoordeling of een just cause aanwezig is om drones in te zetten. Om dit laatste te beoordelen is het zinvol om binnen de traditie van Just War naar andere just causes voor oorlogsvoering te kijken. Het gaat dan om die causes waar een inbreuk op de integriteit en de soevereiniteit van een staat van ondergeschikte betekenis is voor de beoordeling van de vraag of er sprake is van een just cause voor de oorlogshandeling. Ik kijk dan naar een positie waar de nadruk voor ingrijpen (meer) ligt bij de bescherming van mensenrechten en dan in het bijzonder de positie van Luban. Luban geeft aan dat naast de hierboven vermelde reden van zelfverdediging er ook tot een oorlog besloten mag worden indien de oorlog dient ter verdediging van "*socially basic human rights*", bestaande uit "*security and subsistence, rights needed to enjoy other rights*".²⁵ Voorwaarde is dan wel dat ook wordt voldaan aan het vereiste van proportionaliteit en dat in die oorlog mensenrechten worden gerespecteerd. Ook de verdediging van *socially basic human rights*, kan een just cause vormen voor de inzet van drones, zij het dat ik dit – gelet op mijn casuspositie waarin sprake is van een direct dreigend gevaar voor de staat – wel zou willen beperken tot security rights en dus niet tot

24 Michael Walzer, *Just and Unjust Wars: A Moral Argument with Historical Illustrations*, New York: Basic Books, 2006, 81.

25 Luban, "Just War and Human Rights," 175.

subsistence rights. Onder security rights moet worden begrepen “*everyone’s reasonable demands upon the rest of humanity...include security rights – the right not to be subject to killing, torture, assault and so on (...)*”.²⁶ Wanneer de burgers van de staat die aanvalt dus blootgesteld zijn of dreigen direct te worden blootgesteld aan (bijvoorbeeld) dood of marteling dan is dat in beginsel een just cause om met geweld op te treden.

De slotsom is dat drones mogen worden ingezet wanneer er sprake is van (een voldoende dreiging van) fysieke dwang tegen of ter verdediging van security rights van de eigen burgers. Deze dwang of verdediging vindt plaats tegen een individu en/of groepering die vanuit een andere staat opereert, terwijl de verdedigingshandeling een daad van agressie jegens die andere staat in kan houden.

Vi.b. Right intention en just cause

Het volgende principe dat ik wil bespreken is *right intention*. Dit principe kan je zowel negatief als positief formuleren. Negatief geformuleerd houdt het principe in dat slechte intenties en motivaties vermeden moeten worden. Een oorlog mag niet gevoerd worden uit bijvoorbeeld wraak of het verlangen de ander te domineren. Positief geformuleerd houdt het principe in dat een intentie om een oorlog te beginnen juist is indien deze in overeenstemming is met een just cause.²⁷ Hiermee wordt duidelijk dat het principe nauw verbonden is met de aanwezigheid van een just cause. Ontbreekt een just cause dan zal van *right intention* per definitie geen sprake zijn.

Dit principe is ook van toepassing op de inzet van drones. Ook bij zo'n geweldstoepassing dient de eis gesteld te worden dat geweld met een juiste intentie wordt toegepast. Geweld mag niet uit wraak of vanuit een verlangen te domineren worden ingezet. Voor het toepassen van geweld is dus niet alleen een just cause, maar ook een juiste intentie vereist. De waarde van dit criterium moet echter niet worden overschat omdat de motieven van waaruit iemand handelt, lastig te objectiveren zijn.

Vi.c. Proportionaliteit ad bellum: an inverting norm

Het principe van proportionaliteit houdt in dat de verwachte positieve gevolgen van geweld in verhouding dienen te staan tot de verwachte negatieve gevolgen (de schade of pijn die zal worden geleden).²⁸ Voordat besloten wordt om geweld toe te passen, moet een weging plaatsvinden van de verwachte goede en kwade gevolgen van het geweld. Pas wanneer de verwachte goede gevolgen de kwade gevolgen overstijgen, is het toepassen van geweld gerechtvaardigd. Op zichzelf lijkt dit

26 Luban, “Just War and Human Rights,” 175.

27 Zie voor deze formuleringen: James Turner Johnston, *Can Modern War be Just*, New Haven: Yale University Press, 1986, 32.

28 Thomas Hurka, “Proportionality in the Morality of War,” in *Philosophy & Public Affairs* 33 (2005), 35.

criterium goed toepasbaar op drones. Ook bij de beslissing om dit type geweldshandelingen in te zetten, zal steeds een afweging van de goede en kwade gevolgen moeten plaatsvinden. Wanneer de kwade gevolgen de goede gevolgen overstijgen, zal van de inzet van drones moeten worden afgezien. Het is echter niet zo dat wanneer de goede gevolgen de kwade gevolgen overstijgen, de inzet van drones per definitie wel moreel gerechtvaardigd is. Steeds is vereist dat ook aan de andere principes van de Just War-traditie moet worden voldaan.

Bij het nemen van de beslissing om drones in te zetten, is het wel relevant aandacht te hebben voor de bijzondere rol die de aard van het middel speelt bij de weging of de inzet daarvan al dan niet proportioneel is. Een drone is namelijk een hoogtechnologisch middel met een sterk onderscheidend vermogen. Doordat er sprake is van een sterk onderscheidend vermogen kan beter onderscheid worden gemaakt tussen strijders en niet-strijders. Daarmee kan ook in grotere mate worden voldaan aan het vereiste van proportionaliteit omdat de kwade gevolgen bij de inzet van drones, vanwege dat vermogen tot onderscheid, veelal zullen afnemen. De weging zal zodoende sneller uitslaan in het voordeel van het toepassen van geweld door middel van drones. Precies op dit punt is het door Walzer geformuleerde risico van een “*inverting norm of proportionality*”²⁹ aanwezig. Dat risico houdt in dat de doelen van het geweld niet meer bepalen welke middelen geschikt zijn, maar de middelen bepalen wat de doelen van dat geweld zijn. De accuraatheid van het moderne wapen dreigt dan de logische rechtvaardigheid voor morele oordelen te zijn geworden.³⁰ Bij de inzet van drones is dat risico aanwezig omdat de doelen die je stelt mede afhankelijk zijn van de technische mogelijkheden die tot je beschikking staan. Toen er nog niet de technische mogelijkheid was om vanuit de lucht met een onbemand vliegtuig een individu te doden, vond een dergelijke handeling niet plaats. Dit risico leidt niet tot een gewijzigde inhoud van het principe van proportionaliteit, maar het noopt wel tot extra aandacht voor de inzet van het gewelddmiddel. Dat geldt ook voor twee andere risico’s. Het eerste risico is dat de beperkte economische en financiële kosten van drones steeds voorrang krijgen op de kosten die een droneaanval voor burgers hebben. Mensenrechten zijn namelijk niet in geld uit te drukken; sociale- en culturele kosten evenmin. Een eerlijke, proportionele weging tussen het doel en de middelen van geweld lijkt daardoor niet goed mogelijk te zijn. Een ander risico is dat bij de inzet van drones vaak sprake is van een doel met een algemene strekking (open doel) – het beschermen van de staat, of het beschermen van ‘onze’ vrijheid. Dat open doel leidt ertoe dat de inzet van drones sneller als proportioneel te bestempelen is. Gelet op die kritieken zou toch enig tegenwicht geboden moeten worden tegen een te snelle legitimatie van

29 Walzer, *Just and Unjust Wars: A Moral Argument with Historical Illustrations*, 62.

30 John Kaag en Sarah Kreps, “Drones End War's Easy Morality,” in *Chronicle*, <http://chronicle.com> (drones morality), (geraadpleegd op 25 mei 2013).

geweld. Dat tegenwicht komt aan bod bij het principe last resort.

Hoewel het principe van proportionaliteit dus wel degelijk zinvol is voor de beoordeling van geweld buiten een staat van oorlog om, roept de toepassing van het principe concreet op de inzet van drones wel vragen op. Omdat uit de aard van het middel voortvloeit dat de kwade gevolgen zullen afnemen – die is niet slecht te zijn want daar streven we toch immers naar! – is het noodzakelijk te blijven beseffen dat het toepassen van geweld bij dit middel eerder aan de orde zal zijn dan bij andere middelen van geweld, terwijl het doel en het effect van die middelen wel hetzelfde zijn: namelijk de dood respectievelijk het doden van een ander. Dit noopt mijns inziens tot behoedzaamheid.

Vi.d. Last resort: strikt toepassen

Het criterium van last resort houdt in dat het bereiken van het rechtvaardige doel, met geen ander middel dan met oorlogsgeweld mogelijk is. Alle niet-gewelddadige middelen moeten zijn geprobeerd wil tot oorlog besloten mogen worden.³¹ Er is uiteraard een minder stringente invulling van dit principe mogelijk. Zo brengt bijvoorbeeld Hurka dit principe in belangrijke mate terug tot het principe van proportionaliteit aangezien hij slechts als vereiste ziet dat de moreel relevante schade niet de moreel relevante voordelen mag overheersen.³² Ik acht deze laatste invulling van dit principe niet zinvol omdat daarmee geen zelfstandige betekenis aan het principe wordt gegeven. Bovendien doet dit principe geen recht aan de grootschalige gevolgen die een oorlog heeft.

Bij de inzet van drones vindt geweldstoepassing op beperktere schaal plaats, maar dit is geen reden om het principe niet (meer) van toepassing te achten. Het toepassen van geweld in welke vorm dan ook dient namelijk de uitzondering te zijn. Een staat onthoudt zich van geweld tenzij hij niet anders kan. Ook voordat tot de inzet van drones wordt besloten, moet dus nog steeds beoordeeld worden of niet-gewelddadige alternatieven voorhanden zijn om het rechtvaardige doel te bereiken. Wanneer zo'n alternatief voorhanden is dan dient dat middel te worden ingezet en niet een drone. De betekenis van het principe verschuift wel omdat de beslissing om *geweld* toe te passen buiten een staat van oorlog om, voorafgaat of vooraf kan gaan aan de beslissing om al dan niet tot *oorlog* over te gaan. De inhoud van het principe komt daarom te luiden dat het bereiken van het rechtvaardige doel, met geen ander middel dan met geweld – doch geen oorlogsgeweld – mogelijk is. Het principe zou ik daarom willen duiden met de term: last resort to avoid war.

31 Brian Orend, “War,” (geraadpleegd, 20 mei 2013).

32 Thomas Hurka, “Proportionality in the Morality of War,” 41.

V.i.e. Slotopmerkingen

De twee resterende principes, namelijk de waarschijnlijkheid van succes en bevoegde autoriteit, zijn zonder meer op drones van toepassing. Er mag dus alleen tot de inzet van drones besloten worden door een daartoe bevoegde autoriteit indien voorzienbaar is dat die inzet tot succes kan leiden.

De slotsom van het voorgaande is dat bij de inzet van drones alle jus ad bellum-principes van toepassing zijn, al dan niet met een nodige waarschuwing (proportionaliteit ad bellum) en in een ietwat gewijzigde zin (last resort). Dit betekent dat de beslissing om drones in te zetten en de beslissing om geweld toe te passen buiten een staat van oorlog om, aan de hand van de principes jus ad bellum gerechtvaardigd kan worden. Daarmee is echter nog geen volledige rechtvaardiging voor de inzet van drones gegeven. Moreel relevant is namelijk ook op welke wijze het geweld zelf wordt toegepast. Ik bespreek daarom nu de set jus in bello.

V.ii. Jus in bello

V.ii.a. Onderscheid: een noodzakelijk criterium

Het principe van onderscheid houdt in dat tijdens een oorlog zoveel mogelijk onderscheid moet worden gemaakt tussen strijders enerzijds en niet-strijders anderzijds. Het is namelijk in beginsel alleen moreel toelaatbaar om strijders te doden en te verwonden. Aan de hand van dit principe wordt een duidelijke scheidslijn getrokken tussen strijders aan de ene kant – waartegen geweld wel moreel toelaatbaar is en niet-strijders aan de andere kant, waartegen geweld in beginsel niet moreel toelaatbaar is.³³

Het principe van onderscheid geldt ook bij de inzet van drones. De vraag is in principe namelijk dezelfde: is het moreel toelaatbaar om anderen dan strijders te doden? In strikte zin is er weliswaar geen sprake van een strijder, er is geen sprake van een soldaat die namens een land vecht, maar wel van een individu of een groepering die vecht of een directe bedreiging vormt tegen een staat. Bovendien vindt de toepassing van het geweldsmiddel nog steeds plaats door een mens. Een drone wordt namelijk nog steeds bestuurd door een mens en het is dus nog steeds een mens die een onderscheid moet maken tussen strijders enerzijds en niet-strijders anderzijds. Hier doet zich wel een contra-indicatie voor de inzet van drones gevoelen. Immers, bij oorlogshandelingen wordt een hoogtechnologisch wapen (veelal) ondersteund door militairen ter plekke die kennis hebben van de omgeving en daardoor beter kunnen beoordelen wie wel en wie niet strijders zijn. Die kennis ontbreekt bij de inzet van een drone. Er zijn namelijk geen militairen ter plekke. Dit gebrek aan kennis van de omstandigheden ter plekke is relevant voor de beoordeling of de inzet van drones

33 Walzer, *Rechtvaardige en onrechtvaardige oorlogen: een ethische beschouwing met historische illustraties*, 208-210.

moreel gerechtvaardigd is. Zonder deze kennis is de kans namelijk groter dat ook onschuldige (burger)slachtoffers vallen en dat moet gevolgen hebben voor de weging van de goede en de kwade gevolgen van de inzet van het wapen (proportionaliteit). Het voorgaande doet de noodzaak gevoelen om het principe van onderscheid toe te passen bij de inzet van drones.

Tot slot wil ik nog opmerken dat het niet toepassen van het principe van onderscheid moreel onacceptabel is. Dit zou namelijk betekenen dat bij de uitoefening van geweld geen onderscheid tussen strijders en niet-strijders gemaakt zou worden en dat het dus voor een aanval niet uitmaakt of er onschuldige burgerslachtoffers zouden vallen.

Vii.b. Proportionaliteit in bello

Een volgend principe dat ik wil bespreken is proportionaliteit. Walzer formuleert dit principe negatief. Hij heeft aan dat wanneer de schade die met behulp van een gewelddmiddel wordt toegebracht disproportioneel is in verhouding tot de militaire doel, dit gewelddmiddel niet benut mag worden.³⁴ Ik acht dit principe ook van toepassing op de inzet van drones. Immers, ook bij deze handeling moet een weging plaatsvinden van het doel enerzijds en de kwalijke gevolgen anderzijds. Wel is ook hier van belang te onderkennen dat zo'n weging nimmer ten volle uitgevoerd kan worden. Het is immers onmogelijk alle gevolgen van de handeling in kaart te brengen. Dat geldt des te meer wanneer, zoals bij de inzet van drones, diegene die de handeling uitvoert ver verwijderd is van de locatie waar de aanval plaats vindt. Een inventarisatie van alle kwade gevolgen is dan (nog) lastiger te maken. Dit is een soortgelijke kritiek zoals ik die tegen het principe van proportionaliteit ad bellum heb geuit. Voorts geldt ook hier dat de weging van de kwade gevolgen ten opzichte van het gestelde doel, in belangrijke mate wordt bepaald door de inhoud van dat doel. Hoe hoogdravender de doelstelling is of wordt geformuleerd, des te sneller zal het geweld proportioneel worden geacht.

Binnen dit principe van proportionaliteit *kan* de leer van dubbel effect gesitueerd worden. Deze doctrine houdt in dat tegen niet-strijders en onschuldigen geen geweld mag worden toegepast, tenzij het niet te vermijden slachtoffers zijn bij het bereiken van een moreel legitiem doel zoals het beëindigen van oorlog. Het kwade neveneffect van het doden van de onschuldigen is dan niet disproportioneel ten opzichte van het goede effect dat de oorlog wordt beëindigd.³⁵ Deze leer kan ook toegepast worden op de inzet van drones. Indien er sprake is van een directe dreiging tegen de

34 Walzer, *Rechtvaardige en onrechtvaardige oorlogen: een ethische beschouwing met historische illustraties*, 230-236.

35 Zie over dit onderwerp onder meer: Judith Lichtenberg, "War, Innocence and the Doctrine of Double Effect," in *Philosophical Studies* 7 (1994), 347-368.

staat, waarbij het onvermijdelijk is dat ook burgers slachtoffer kunnen worden van die aanval om zodoende die dreiging te beëindigen, dan is de inzet van drones moreel gerechtvaardigd. Zolang de intentie van diegene die handelt maar gericht is op het beëindigen van de dreiging en niet (mede) op het doden van onschuldigen.

V.ii.c. Overige principes

Het principe dat je geen middelen mag inzetten of methodes mag toepassen die in zichzelf slecht zijn (geen middelen mala se) en het principe dat je geen wapens mag gebruiken die bij nationale wet of verdrag verboden zijn (legaliteit), zijn zonder meer op de inzet van drones van toepassing. Hun waarde is tot dusver beperkt omdat een drone namelijk een door wet en verdrag niet verboden middel is dat bovendien niet uit zijn aard slecht is. Ook het principe dat de staat die geweld toepast de mensenrechten van zijn eigen burgers zo goed mogelijk moet respecteren, geldt evenzeer. Bij de inzet van drones mogen geen burgerlijke vrijheden worden beperkt. Zo mag er geen censuur opgelegd worden om over de drones te discussiëren en te debatteren. Dat betekent ook dat de staat aan de burger voldoende informatie moet verstrekken opdat een zinvol(le) discussie en debat mogelijk zijn.

Het principe dat een staat niet met een schending van jus in bello mag reageren op een schending van jus in bello door een andere staat (represaille), is niet toepasbaar op de inzet van drones. Immers, van een schending jus in bello is geen sprake. Het direct dreigend gevaar is op zichzelf geen schending just in bello. Het principe dat tegen krijgsgevangenen welwillend moet worden opgetreden is evenmin op de inzet van drones van toepassing vanwege het feitelijke gegeven dat er geen mensen gevangen worden genomen. Drones doden of verwonden mensen, meer smaken zijn er niet.

Het voorgaande leidt ertoe dat niet alleen het besluit om drones in te zetten, maar ook het geweld dat met drones wordt toegepast, moreel gerechtvaardigd kan worden aan de hand van de volledige set van jus ad bellum principes en een aantal principes van de set jus in bello. De vraag is echter of daarmee een volledige morele rechtvaardiging voor de inzet van drones wordt gegeven. Om die vraag te kunnen beoordelen, is het relevant te bekijken of en zo ja welke rol de principes jus post bellum bij de beantwoording van die vraag spelen. Daar kom ik nu aan toe.

V.iii. Jus post bellum: compenseren en straffen

Het in de Just War-traditie ontwikkelde jus post bellum beoogt de rechtvaardigheid van een oorlog te bewerkstelligen. De wijze waarop een oorlog wordt beëindigd, is namelijk mede relevant voor de

beoordeling van de vraag of een oorlog gerechtvaardigd is. Het beëindigen van een oorlog dient dus zelf gericht te zijn op een ethisch legitiem doel. Een voorbeeld van zo'n doel is het in ere herstellen van mensenrechten.³⁶

Bij het beëindigen van een oorlog op een moreel goede manier kunnen een aantal principes geformuleerd worden. Zo dient de intentie gericht te zijn op het beëindigen van de oorlog, mag er geen wraak worden uitgeoefend jegens de andere staat en diens burgers, dienen de mensenrechten zoveel mogelijk in acht te worden genomen, dient de staat samen te werken met een autoriteit van het verliezende land om ervoor te zorgen dat de mensenrechten zoveel mogelijk gerespecteerd worden, mogen er geen collectieve straffen worden uitgedeeld en dient voldaan te zijn aan het vereiste van proportionaliteit.³⁷ Het formuleren van die principes getoetst aan de casuspositie, laat al zien dat deze niet van toepassing zijn op de inzet van drones. Een drone wordt namelijk alleen incidenteel ingezet om een concrete dreiging uit te schakelen. Nadat die dreiging is uitgeschakeld is de geweldsuitoefening ten einde. Er is – anders dan bij oorlog – geen sprake van een *voortdurende* geweldstoepassing.

De principes zelf zijn dus niet van toepassing op de inzet van drones. Dit betekent echter niet dat bij de beslissing om drones in te zetten er geen aandacht zou moeten zijn voor de kwade gevolgen voor diegenen die als onschuldigen door een droneaanval getroffen worden. Of de inzet van drones moreel gerechtvaardigd is, is namelijk ook afhankelijk van de manier waarop dat geweld wordt beëindigd. Daarvoor is relevant dat de staat die aanvalt de (nabestaanden van) de burgerslachtoffers en diegene die schade hebben geleden, compenseert dan wel andere herstelacties uitvoert die erop gericht zijn de kwade gevolgen zoveel mogelijk teniet te doen dan wel te compenseren (compensatie). Hierbij dient ook gedacht worden aan een compensatie van de gevolgen die de actie heeft voor de staat waar het geweld wordt toegepast en aan de verslechtering van de internationale betrekkingen tussen staten onderling. Voorts dient de soldaat die met de uitvoering van een droneaanval een misdaad pleegt, gestraft te worden (straffen van misdadigers).

De *jus post bellum*-principes zijn dus naar hun aard niet van toepassing op de inzet van drones. Wel is er aanleiding om twee principes (in beperktere zin) toch op de inzet van drones van toepassing te verklaren, namelijk compensatie en straffen.

36 Brian Orend, "Justice After War," in *Ethics and International Affairs* 16 (2002), 46.

37 Orend, "Justice After War," 46-55.

VI. Tussenconclusie

Het voorgaande leidt tot de volgende set van principes die op de inzet van drones van toepassing zijn.

Drones³⁸

Jus ad bellum	Jus in bello	Jus post bellum
just cause (k)	proportionaliteit (k)	compensatie
juiste intentie	onderscheid	straffen van misdadigers (g)
proportionaliteit (k)	gehoorzaamheid	
last resort (g)	geen middelen mala se	
waarschijnlijkheid van succes	respect voor mensenrechten van de eigen staat	
bevoegde autoriteit		

Uit het voorgaande volgt dat de principes van Just War-traditie grotendeels, al dan niet in gewijzigde zin, op de inzet van drones van toepassing zijn. Bij jus ad bellum gelden alle principes en bij jus in bello vrijwel alle principes. Alleen bij jus post bellum lenen zich een veel beperkter aantal principes voor een toepassing op drones. Indien deze principes op de huidige inzet van drones worden toegepast dan moet dit tot de slotsom leiden dat het toepassen van geweld door middel van drones moreel ontoelaatbaar is. Hét belangrijkste probleem is namelijk dat in ieder geval één jus post bellum-principe niet in acht wordt genomen. Er vindt geen compensatie plaats voor de onschuldige burgerslachtoffers. Of aan het tweede principe post bellum is voldaan, kan ik niet beoordelen. Daarvoor ontbreekt voldoende feitelijke informatie. Aan de overige, door mij van toepassing verklaarde principes jus ad bellum en jus in bello kan in beginsel worden voldaan.

Gelet op het voorgaande is het de vraag of de inzet van drones niet beter aan de hand van andere theorieën moreel gerechtvaardigd kunnen worden. Bieden zij niet een zinvoller alternatief? Ik zal deze vraag in het licht van twee theorieën beoordelen: het consequentialisme en het deontologisch pacifisme. Daarbij teken ik aan dat het beslist niet mijn bedoeling is om een alomvattend inzicht in deze theorieën te bieden.

VII. Consequentialisme en deontologisch pacifisme

VII.i. Een gebrek aan deontologisch tegenwicht

Bij consequentialisten staat niet de handeling zelf, maar de gevolgen van de handeling centraal. Wanneer de gevolgen van een handeling het meeste geluk opleveren dan is die handeling goed.

38 'k' staat voor mijn kanttekeningen bij en 'g' voor een gewijzigde betekenis van het vermelde principe.

Voor de evaluatie of oorlogsgeweld mag worden toegepast gelden extra vereisten. De kwade gevolgen (pijn, schade) die door het geweld veroorzaakt worden, kunnen alleen voldoende door de goede gevolgen gecompenseerd worden wanneer dat geweld substantieel kwaad of onrechtvaardigheid tot een eind brengt.³⁹ Geweld dient dan te voldoen aan de volgende drie condities: “(1) *that it aims and can realistically be expected to rectify serious and remediable wrong, (2) that it does not bring about worse consequences than would occur without it; and (3) that there are no alternative means of securing its aims that would have better consequences*”.⁴⁰

Wanneer je aan de hand van deze drie criteria de inzet van drones zou beoordelen dan valt op dat met name vereisten (2) en (3) problematisch zijn. Zo is het lastig te beoordelen of de gevolgen ernstiger waren geweest dan wanneer de inzet van drones niet had plaatsgevonden. De beoordeling van de gevolgen dient namelijk niet alleen beperkt worden tot de directe gevolgen van de handeling zelf, maar dient zich ook uit te strekken tot de (in)directe gevolgen op economisch, sociaal, financieel en cultureel gebied. Wanneer de inzet van drones ertoe leidt dat de burgers van het land waar de aanvallen plaatsvinden zich meer en meer (al dan niet met geweld) tegen je staat keren dan is het maar de vraag of de inzet van drones uiteindelijk meer goede dan kwade gevolgen oplevert. Voor vereiste (3) geldt dat het altijd de vraag is en blijft of er niet andere (politieke, vredelievende) alternatieven voorhanden waren om de dreiging af te wenden. Hoewel je je kan afvragen in hoeverre het reëel is om te eisen dat steeds eerst alle niet-gewelddadige alternatieven geprobeerd moeten worden, neemt dit niet weg dat nog steeds een serieuze beoordeling van die alternatieven plaats moet vinden. Immers, drones worden ingezet om een ander, intentioneel, te doden hetgeen een intrinsiek slechte daad is.

Dit brengt mij meteen bij mijn kernkritiek tegen een louter consequentialistische benadering van de inzet van drones. Zo'n benadering mist 'deontologisch tegenwicht'. Daarmee bedoel ik dat het consequentialisme te eenzijdig kijkt naar de gevolgen van de handeling waardoor de evaluatie van het handelen te veel in de sleutel van proportionaliteit wordt geplaatst. Dat de inzet van drones efficiënt en effectief is en kan zijn, wordt door mij niet ontkend. De vraag is echter of dit een voldoende morele rechtvaardiging oplevert voor de inzet van drones. De vraag stellen is in deze de vraag beantwoorden. De inzet van drones kan niet aan de hand van het consequentialisme gerechtvaardigd worden omdat aan belangrijke principes zoals last resort, onderscheid, het niet mogen toepassen van middelen mala se en respect voor mensenrechten, geen of onvoldoende

39 Kevin Magill, “Justifications for Violence,” in *Encyclopedia of Violence, Peace and Conflict*, ed. Lester R. Kurtz en Jennifer E. Turpin (New York: Elsevier Science Publishing Co, 2009), 271.

40 Kevin Magill, “Justifications for Violence,” 271.

gewicht wordt toegekend. Onschuldige burgers worden namelijk niet gezien als subjecten, als personen met wensen, verlangens en belangen, als zijnde dragers van rechten en plichten, maar louter als objecten wier rol beperkt is tot het zijn van een parameter voor de consequentialistische berekening van de goede en kwade gevolgen. Onschuldige burgers worden daarmee louter behandeld als middelen om een doel te bereiken en zijn niet doel op zich. Dit gemis aan – zoals ik dat heb genoemd – ‘deontologisch tegenwicht’ kan onvoldoende gecompenseerd worden met datgene waar de consequentialisten wel nadrukkelijk oog voor hebben en dat is een weging van de goede en de kwade gevolgen ad jus post bellum. Een consequentialist zal namelijk wel steeds meewegen wat de goede en kwade gevolgen zijn van de handeling zelf. Daarbij heeft hij ook aandacht voor de vraag of het noodzakelijk is compensatie te bieden voor de schade die onschuldigen hebben geleden.

De conclusie van het voorgaande is dat het consequentialisme niet een zinvol alternatief blijkt te zijn voor de Just War-traditie.

VII. ii. Geweld is moreel ontoelaatbaar

Gelet op mijn kritiek op het consequentialisme en mijn kanttekeningen bij de toepassing van de Just War-traditie op de inzet van drones, lijkt het zinvol te bekijken of wellicht een pacifistische benadering een voldoende alternatief kan zijn voor de beoordeling van de inzet van drones. Ik kijk dan naar een vorm van het pacifisme dat door Fiala wordt genoemd met de termen ‘deontologisch pacifisme’.⁴¹

Het uitgangspunt van deze positie is dat geweld moreel ontoelaatbaar is en dat wij mensen de verplichting hebben om vrede te bewaren en na te streven, alsmede om geweld niet toe te passen. De morele evaluatie van ons handelen is dan gegrondvest in een (grotere) theorie van rechten en plichten, zoals de categorische imperatief van Kant, op grond waarvan aan personen een morele status wordt toegekend. Een handeling mag niet in strijd zijn met die morele status hetgeen wel gebeurt wanneer personen als middel, doch niet als doel op zich worden behandeld. In de positie van het deontologisch pacifisme kan het toepassen van geweld slechts onder zeer bijzondere omstandigheden moreel gerechtvaardigd zijn; namelijk wanneer het geweld wordt toegepast ter verdediging van jezelf dan wel ter verdediging van anderen tegen fysieke dwang.⁴² Het gaat dan om het toepassen van geweld in een individueel geval en dus niet in het kader van oorlog. Oorlogsgeweld heeft volgens pacifisten per definitie geen respect voor de mens als persoon en diens

41 Fiala, “Pacifism,” (geraadpleegd 20 mei 2013).

42 Zie voor deze alinea: Fiala, “Pacifism,” (geraadpleegd 30 juni 2013).

menselijke waardigheid omdat het geweld op grote schaal en niet op individueel niveau plaatsvindt.⁴³

De vraag is of deze positie een zinvol alternatief is om de inzet van drones te beoordelen. Dat lijkt me niet. Immers, geweld wordt alleen toelaatbaar geacht indien er sprake is van (zelf)verdediging in een individueel geval. Dat is in de casuspositie niet het geval omdat er geen één-op-één-situatie is tussen diegene die aanvalt en diegene die verdedigt. Zo handelt de staat namelijk namens haar burgers en is er geen directe aanval, doch alleen een direct dreigend gevaar van een aanval. Voorts verzet het pacifisme zich tegen het doden door middel van drones indien er ook burgerslachtoffers vallen. Hun dood is in strijd met hun menselijke waardigheid en respecteert hen niet als persoon, ongeacht of hun dood al dan niet gewild is (zie de hiervoor besproken leer van dubbel effect). Bij de inzet van drones zal er slechts zelden sprake zijn van een situatie waarin geen burgerslachtoffers vallen. Verder wegen pacifisten bij de evaluatie van de geweldshandeling ten onrechte niet mee dat met het toepassen van (een beperkte vorm van) geweld ook zeer ernstige nadelige gevolgen voorkomen kunnen worden, gevolgen die erger zijn dan de gevolgen bij het toepassen van dit geweld. Denk bijvoorbeeld aan de situatie waarin een drone wordt ingezet tegen een individu of groepering die op het punt staat met een raket een mosterdgasaanval op een dorp uit te voeren. In zo'n geval moet ingrijpen met geweld in beginsel mogelijk zijn.

Indien aan de hand van voorgaand pacifistisch kader de inzet van drones wordt beoordeeld dan betekent dit dat hun inzet per definitie moreel ontoelaatbaar is. Mijns inziens gaat dat standpunt te ver. De staat moet de mogelijkheid hebben, zij het onder strikte condities, om geweld toe te passen. Niet alleen tijdens maar ook buiten oorlog om, ter voorkoming van oorlog.

VIII. Slot

De Just War-traditie heeft, zoals ik heb bepleit, de beste papieren om de inzet van drones moreel te rechtvaardigen. De in deze traditie gearticuleerde voorwaarden kunnen, in de door mij vermelde betekenis, ook toegepast worden op geweldstoepassingen buiten het kader van oorlog om. In die gevallen waarin de staat een direct dreigend gevaar van een individu of een groepering dient te keren, kan de Just War-traditie een normatief kader bieden om de inzet van drones te rechtvaardigen. Ik heb daarbij aangegeven dat het kader niet zonder meer van toepassing is. Zo heb ik een specifieke, soms gewijzigde, betekenis gegeven aan elk principe dat ik van toepassing acht op drones. Daarbij heb ik niet elk principe van toepassing geacht, hetgeen duidelijk zichtbaar is geworden bij de sets *jus in bello* en *jus post bellum*. Voorts heb ik met name de nadruk gelegd op de

43 Thomas Nagel, "War and Massacre," in *Philosophy and Public Affairs* 2 (1972), 136-137.

volgende principes: just cause, last resort (to avoid war), proportionaliteit, compensatie en bestraffing. Daarmee heb ik niet beoogd te bepleiten dat aan de andere door mij geselecteerde principes geen rol van betekenis meer toekomt. Ook die principes zijn van belang en ook aan die principes moet voldaan zijn. Wel zijn de hiervoor opgesomde principes de belangrijkste principes om de inzet van drones moreel te evalueren.

Ik heb aangegeven dat als de huidige inzet van drones aan de hand van de door mij geselecteerde principes beoordeeld dienen te worden, die inzet moreel niet gerechtvaardigd kan worden. Met name aan de jus post bellum-criteria wordt niet voldaan. Bij een korte beoordeling of andere theorieën een zinvol alternatief kunnen bieden voor de evaluatie van ons handelen, kwam ik tot de conclusie dat dit niet het geval is. Daarmee kan ik de in dit paper gestelde vragen beantwoorden. Als normatief kader is de Just War-traditie op de inzet van drones om een terrorist buiten het kader van een oorlog om te doden, van toepassing. Dit kader kan de inzet van drones moreel rechtvaardigen. Wel zijn niet alle principes op de inzet van drones van toepassing. Bovendien zijn niet alle principes in dezelfde betekenis van toepassing op de inzet van drones.

Het is lastige materie, voor een ieder die ermee geconfronteerd wordt en zo ook de president die de meeste droneaanvallen op zijn naam heeft staan, president Obama. Het is in die zin dan ook illustratief dat hij recentelijk de inzet van drones heeft willen beperken door de regels die daarvoor gelden aan te scherpen. Zo zullen onbemande drones alleen nog ingezet worden als er acute dreiging is, in plaats van een significante bedreiging (just cause). Voorts zullen drones alleen worden ingezet als er ‘bijna zekerheid’ is dat er geen burgerdoden zullen vallen (onderscheid). Daarnaast zal het ministerie van Defensie het voortouw nemen als het gaat om droneaanvallen en niet meer de CIA en zal een droneaanval alleen worden uitgevoerd als een terreurverdachte niet kan worden gearresteerd (last resort).⁴⁴ Deze aanscherping van de criteria is aan te prijzen, maar zoals uit dit paper blijkt, niet afdoende.

⁴⁴ Lex Boon, “Obama beperkt inzet drones – nieuwe plannen voor sluiting Guantánamo,” in *NRC Handelsblad*, <http://www.nrc.nl> (geraadpleegd op 29 mei 2013).

Bibliografie

- Allbritton, Chriss. “Pakistan Army Chief sought more *Drone* Coverage in ‘08: Wikileaks.” in *Reuters*, <http://www.reuters.com> (geraadpleegd op 29 april 2013).
- Alston, Philip. “The CIA and Targeted Killings Beyond Borders.” *Public Law & legal Theory Research Paper Series*. New York: New York University School of Law, 2011. <https://www.law.upenn.edu/institutes/cerl/conferences/targetedkilling/papers/AlstonCIABeyondBorders.pdf> (geraadpleegd 28 april 2013).
- Becker Jo en Shane Scott. “Secret ‘Kill List’ Proves a Test of Obama’s Principles and Will.” In *The New York Times*, <http://www.nytimes.com> (geraadpleegd 30 april 2013).
- Boeykens, D. “Zinloos Geweld.” In *Filosoferen over geweld*, red. K. Boey. Leusden: Acco, 2000.
- Boon, Lex. “Obama beperkt inzet drones – nieuwe plannen voor sluiting Guantánamo.” In *NRC Handelsblad*, <http://www.nrc.nl> (geraadpleegd op 29 mei 2013).
- Coady, Jonathan. “War and Terrorism.” In *A Companion to Applied Ethics*, ed. R.G. Frey and Christopher Heath Wellman. 254-266. Malden: Blackwell Publishing, 2003.
- Fiala, Andrew. “Pacifism.” In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2008 Edition), edited by Edward N. Zalta. <http://plato.stanford.edu/archives/fall2008/entries/war/> (geraadpleegd, 20 mei 2013).
- Hurka, Thomas. “Proportionality in the Morality of War.” In *Philosophy & Public Affairs* 33 (2005), 34-66.
- Johnston, James Turner. *Can Modern War be Just?* New Haven: Yale University Press, 1986.
- Kaag, John en Kreps Sarah. “Drones End War's Easy Morality.” In *Chronicle*, <http://chronicle.com/article/Opinion-Drones-End-Wars-Easy/134236/> (geraadpleegd op 25 mei 2013).
- Lichtenberg, Judith. “War, Innocence and the Doctrine of Double Effect.” In *Philosophical Studies* 7 (1994), 347-368.
- Luban, David. “Just war and Human Rights.” In *Philosophy & Public Affairs* 2 (1980), 160-181.
- Luban, David. “What would Augustine do? The President, Drones, and Just war Theory.” In *Boston Review*, http://www.bostonreview.net/BR37.3/david_luban_obama_drones_just_war_theory.php (geraadpleegd 23 mei 2013).
- Magill, Kevin. “Justifications for Violence.” In *Encyclopedia of Violence, Peace and Conflict*, edited by Lester R. Kurtz en Jennifer E. Turpin. New York: Elsevier Science Publishing Co, 2009.

- Nagel, Thomas. “War and Massacre.” In *Philosophy and Public Affairs* 2 (1972), 123-144.
- NBC, “Department of Justice White Paper: Lawfulness of a Lethal Operation Directed Against a U.S. Citizen Who is A Senior Operational Leader of Al-Qa’ida or An Associated Force.” http://msnbcmedia.msn.com/i/msnbc/sections/news/020413_DOJ_White_Paper.pdf (geraadpleegd op 1 mei 2013).
- Orend, Brian. “Justice After War.” In *Ethics and International Affairs* 16 (2002), 43-56.
- Orend, Brian. *War and International Justice: A Kantian Perspective*. Waterloo, Ontario, Canada: Wilfrid Laurier University Press, 2000.
- Rigstad, Mark. “Jus ad Bellum After 9/11: A state of the Art Report.” In *The IPT Beacon* 3 (2007), 1-30.
- The Bureau of Investigative Journalism. “Covert Drone War.” <http://www.thebureauinvestigates.com> (drone) (geraadpleegd op 30 april 2013).
- Walzer, Michael. *Rechtvaardige en onrechtvaardige oorlogen: een ethische beschouwing met historische illustraties*. Vertaald door Henk Schreuder. Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Atlas, 2006.
- Walzer, Michael. *Just and UnJust Wars: A Moral Argument with Historical Illustrations*. New York: Basic Books, 2006.
- Walzer, Michael. “Regime Change and Just War.” In *Dissent* 3 (2006), 103-108.